

הרב יוסף עובדיה

כולל מאורות אברהם

ביתר עילית

כיפוף הפס במסכת ההגנה בשבת

במסכות ההגנה מחולי שנאלצנו לחבוש בתקופה זו, יש בחלק העליון פס קשיח (מתכת או פלסטיק), שמיועד לכיפוף קודם הלבישה להתאימו לצורת האף כדי שתהיה המסכה אטומה, או כדי שלא יעלו האדים למשקפיים. האם מותר לכופף את הפס בשבת?

הגדרת מלאכת מכה בפטיש

במסכת שבת (ע"ה): "רבה ורבי זירא דאמרי תרווייהו כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש". ועוד שם: "אמר רבי יהודה האי מאן דשקיל אקופי מגלימי חייב משום מכה בפטיש והני מילי דקפיד עלייהו". ופירש רש"י: "דשקיל אקופי, ראשי חוטין התלויין ביריעה במקום קשורין, כשניתק בה חוט וקשרוהו, וכן קשין וקסמים דקין שנארגו בה בלא מתכוין, ונוטלין אותם ממנה לאחר אריגה, גמר מלאכה הוא, וחייב משום מכה בפטיש". וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה (שבת פ"ז מ"ב, תרגום הרב קפאח): "המכה בפטיש, ואפילו בגמר מלאכה כדרך שעושים המרקעים בפטישים שמכים הכאות קלות מאד כדי לישר פני הכלי ולהחליקו וכו' ולפיכך כל תקון מלאכה וגמרה כגון השיפה והצחצוח וכל מיני היפוי כולן תולדות מכה בפטיש, והוא אמרם כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש". וכן פסק הרמב"ם (שבת פרק כג ה"ד): "כל דבר שהוא גמר מלאכה חייב עליו משום מכה בפטיש, ומפני זה הגורר כל שהוא או המתקן כלי באיזה דבר שיתקן חייב". ובחידושי הריטב"א (שבת ע"ה): כתב שהכלי עשוי כבר אלא שעושים בו לנאותו צורה והוא גמר מלאכה וכו' חייבין עליהם משום מכה בפטיש. ובמסכת מכות (ג:) כתב הריטב"א דאפילו למ"ד שאין בנין וסתירה בכלים חייב בגמר תיקון הכלי משום מכה בפטיש. וז"ל המאירי בבית הבחירה (שבת ע"ג): "המכה בפטיש, ובכללו כל גמר מלאכה שזו היא דרך האומנים כשגומרים מלאכתם מעיינים בה אם נשאר בה דבר מועט להשלים תקונו ומתקן בקורנס שבידו לעגלה או להרחיבה וכל שהוא גמר מלאכה באיזה ענין, נתחייב מתולדת מכה בפטיש".

ובתלמוד ירושלמי (שבת פ"ז ה"ב): "רבי יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הוויי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג. אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדות על כל חדא וחדא. מן דאשכחון מיסמוך סמכון, הא דלא אשכחון מסמוך עבדוניה משום מכה בפטיש". ופירש הפני משה, דכל שלא יכלו לומר זה משום זה, וזה משום זה, לפי שאינה מלאכה ממש אלא כגמר מלאכה וא"כ ה"ז משום מכה בפטיש דאותה קראו אב ללמד על כל גמר מלאכה. ובתפארת ישראל (כלכלת שבת) כתב: "המכה בפטיש וכו' תולדתו הוא כל דבר שלא מצאו חכמים דוגמתו בהאבות, אסמכוה לתולדת

מכה בפטיש (ירושלמי). וז"ל ספר הזכרונות להרב שמואל אבוהב (שבת פ"א) במלאכת מכה בפטיש: "גם יש להודיע דבר ההוא והוא שמחט שאינה נקובה, שבה הדבר מצוי יותר וכיוצא שנתעקמה אפי' מעט אין לפשטה להשיבה ישרה". והביאו הכנסת הגדולה (הגהות טור או"ח תקט) והמג"א (סימן שמ"ק יא) ועוד אחרונים.

דבר שהוא מקפיד לעשותו

כתב הטור (סימן שב): "הנוטל מן הבגד קסמין וקשרים הנשארים בו מן האריגה, אם היה מקפיד שלא ללבוש עד שיטלם חייב חטאת". אבל מרן הבית יוסף כתב שהרמב"ם מפרש דאף על פי שלא היה נמנע מללבוש אם לא היה מסירם חייב, ומה שאמרו דקפיד עליהו, פי' שמסירים בכוונה כדי ליפות הבגד ולא כמתעסק. ובשולחן ערוך העתיק את לשון הרמב"ם: "הלוקט יכולות שע"ג בגדים כגון אלו היכולות שבכלי הצמר הנשארים בהם מן האריגה, חייב משום מכה בפטיש, והוא שיקפיד עליהם, אבל אם הסירם דרך עסק, פטור". וכדעת הב"י שפירש דאע"פ שלא היה נמנע מללבוש אם לא היה מסירם חייב, פסקו המגן אברהם והגר"א והמשנה ברורה, דלא כט"ז.

מבואר שמלאכת מכה בפטיש הוא שם הכולל לכל גמר מלאכה, אם עושה איזה פעולה, אפילו כל שהוא, אשר על ידי פעולה זו מעמיד הכלי על צביונו ועל מכונו הראוי לו, ואפילו אם הכלי כבר ראוי לשימושו ואינו נמנע מלהשתמש בו גם בלתי פעולת גמר זו, ואפילו אם אינו עושה אלא לנאותו ולייפותו, הרי זה בכלל תולדת מכה בפטיש, ואפילו אם אין בפעולה זו שום איסור מחמת מלאכה אחרת, יש בו איסור תורה של מכה בפטיש.

חילוק בין עשיית כלי מחומר שאינו מתקיים, לבין עשיית כלי מחומר המתקיים

אלא שנפסד מחמת השימוש

שנינו (שבת קב:): "כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת חייב". כתב הריטב"א בחידושו: "פרש"י ז"ל דהאי בשבת אעושה מלאכה קאי, וכאילו קתני העושה מלאכה בשבת ומלאכתו מתקיימת, ויש שפירשו דהכי קאמר דאפילו אין מלאכתו אלא לשעה שאינו בנין קיים אלא לבו ביום בלבד חייב, וכענין שאמרו בירושלמי בנין לשעה בנין".

וצריך בירור מה נקרא דבר המתקיים. וז"ל הרמב"ם בהלכות כלים (פ"ב ה"א): "העושה כלי קיבול מ"מ, הרי זה מקבל טומאה בכל שהוא מן התורה, ואין לכלי קיבול שיעור, והוא שיעשה דבר של קיימא שאפשר שיעמוד, כיצד העושה כלי מן העור המצה שלא נתעבד כלל, או מן הנייר אף על פי שאין הנייר מקבל טומאה, או מקליפת הרימון והאגוז והאלון אפילו חקקום התינוקות למוד בהן את העפר, או שהתקינום לכף מאזנים, הרי אלו מקבלין טומאה, שתינוק חרש שוטה וקטן יש להן מעשה אף על פי שאין להן מחשבה, אבל העושה כלים מן הלפת

והאתרוג והדלעת היבשים שחקקן למוד בהן וכל כיוצא בהן, הרי הן טהורין לפי שא"א שיעמדו אלא זמן מועט" עכ"ל.

מתבאר מדברי הרמב"ם שדבר שאינו יכול להתקיים אלא זמן מועט מחמת שהוא עומד להירקב או להתפורר, אינו נחשב לכלי. ומטעם זה אמר רב יהודה במסכת ביצה (לג:): "אוכלי בהמה אין בהם משום תיקון כלי". וביאר הרא"ה בחידושו (שם) דלא חשיב כלי כיון שאינו מתקיים כלל. וכן ביאר מהר"י אבוהב (סימן שכב הנדפס בטור שירת דבורה) דכיון דרכין הן עד שהן ראויין לבהמה לא חשיב כלי כיון שאינו מתקיים. וכן ביאר התפארת ישראל (כלכלת שבת כללי ל"ט מלאכות) דמדרכין ואינו מתקיים, לא חשיב כלי.

למדנו מדברי הרמב"ם שדוקא דבר שמעצמו מתפורר או נרקב אינו נחשב כלי, אבל אם אינו מתקיים מחמת השימוש בו, אינו בכלל הזה, שהרי כלי מנייר שעשו תינוקות למוד עפר, נחשב כלי גמור אע"ג שמתקלקל מחמת שימוש. וכן מוכח ממה שפסק הרמב"ם (שבת פרק יא ה"ז) הנוטל קיסם של עץ מלפניו וקטמו לחצות בו שיניו או לפתוח בו את הדלת חייב. ואע"ג שהקיסם מתקלקל ע"י השימוש ואח"כ משליכו, חייב על קטימתו. וכן העושה פתילה חייב אע"ג שמתכלית הפתילה ע"י השימוש.

וכך כתב בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יב סימן כג) וז"ל: "יוצא מדברי הרמב"ם דכלי מנייר מקרי של קיימא, ואפילו אם התקינו כלי כזה מנייר תינוקות שאין להם מחשבה, ולשם צורך משחקם למוד בהן עפר או לשם כף מאזנים, נחשבים שפיר לכלי ומקבלים טומאה מפני שיש להן מעשה, ולא קובע כלל מה שזולים הם ובודאי משליכים אותם לאחר מיכן, היות וכשלעצמם ראויים להתקיים, ולא מוצא מכלל זה אלא דבר שכשלעצמו אינו מתקיים והולך ומתפרק כעשיית כלים מן הלפת והאתרוג והדלעת היבשים". וכן כתב בשו"ת משנה הלכות (ח"ז סימן קיא) וז"ל "והנה פשוט דכלי מנייר כשישתמשו בו הרבה יקרע מ"מ כיון שאפשר שיעמוד כמו שהוא הו"ל כלי, ומה שכתב אבל העושה כלים מן הלפת והאתרוג והדלעת הטעם פשוט לפי שמציאות שא"א שיעמוד לפי שירקבו מעצמן במשך הזמן ואין זה כלי מה שא"א לו לעמוד אלא זמן מועט, אבל כל דבר שאפשר שיעמוד הרי זה כלי ומקבל טומאה ואין נפ"מ אם משתמש בו הרבה או לא וכו' וא"כ בכוס של נייר אלומיניום דכ"ש הוא מכלי נייר שהוא מין מתכות וגם ראוי הוא שיעמוד ימים רבים ודאי כלי הוא".

ומה שכתב התרומת הדשן (סימן סה) שהביא הבית יוסף (סימן רנט) דתנורים שלנו שמטמינין בהם החמין לשבת וסותמין פיהם בדף ושורקין אותם בטיט מותר לסתור אותה סתימה בשבת כדי להוציא החמין, דלא נעשו כלל לקיים רק לשמור החום לפי שעה ולמסתר למחר קיומה, וכן מה שכתבו התוספות (שבת צד:): שבשער לא חשיבא אריגה כיון שאין סופה להתקיים שעומדת לסתירה, התם הטעם הוא משום שהוא בונה על דעת לסתור, וגם דרך העולם לסתור דבר זה. ודמי למה שכתב המגן אברהם (סימן שיג ס"ק יב) שכיסוי הכלים שעשויים לפתחן ולסוגרן תמיד אע"ג שמהודקים בחוזק, מותר. לפי זה יש חילוק בין אם בונה כלי לזמן היינו על דעת לסתור, בדבר שאין צריך חיזוק ואומנות, ככיסוי הכלים, וכפתיחת המטריה שהתיר בשו"ת חתם

סופר (ח"א או"ח סימן עב), דלא חשיב מלאכה, לבין בונה כלי כדי להשתמש בו זמן קצר ואח"כ משליכו כקטימת קיסם ועשיית פתילה, דחשיב מלאכה גמורה, אע"ג דהוי בנין לשעה.

ואין להקשות ממה שכתב הרמב"ם (כלים פ"ה ה"ז): "הקרן שהוא משתמש בה ומשליכה אינה מקבלת טומאה", שכבר תירץ בשו"ת ציץ אליעזר (שם) דקרן כשהוא לעצמו אינו בגדר כלי כלל, ורק ע"י מחשבתו נעשה כלי, או אם משתמש בו בשימוש כלי באופן קבוע מקבל טומאה, כמו שסיים שם הרמב"ם ואם חשב עליה מקבלת טומאה. ועוד כתב הרמב"ם (שם ה"ח) השופר אינו מקבל טומאה, חתכו להיות קרן תשמיש מקבל טומאה. וכך כתב לחלק גם בספר שיעורי מרן, בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל (ברכות עמ' תקעט).

הנה, פסק הרמב"ם (שבת פ"י ה"ד) שכל שראוי למאכל בהמה מותר לקשור אותו בשבת. והקשה הביאור הלכה (סימן שיו"ה) דלכאורה סותר הרמב"ם את עצמו דלקמיה (הלכה ו') כתב דמותר לקשור קשר שאינו של קיימא לדבר מצוה ומקור הדין כתב הרה"מ דהוא נובע משבת קנ"ז דאיתא שם ומדבריהם למדנו שפוקקין ומוודקין וקושרין בשבת, והלא שם איתא דקשרו את המקידה בגמי וע"ש ברש"י דהכונה בגמי לח וא"כ לדברי הרמב"ם הנ"ל אין שם קשר ע"ז כלל וכנ"ל, וא"כ מאי ראייה מייתי שמותר לעשות קשר שאינו של קיימא לדבר מצוה. ותירץ דס"ל להרמב"ם דלא כרש"י אלא דהמעשה היה בגמי יבש שאינו ראוי לשוב למאכל בהמה. אבל אין ישובו של הבאו"ה נראה לפי מה שפירש ר' פרחיה (מבית מדרשו של הרמב"ם) במסכת שבת, "שקשרוהו בגמי על ראש קנה שהוא ראוי למאכל בהמה". וכן מבואר בפירוש המשנה לרמב"ם (בתרגום הרב קפאח) שכתב "ועוד תנאי בקשירה שלא תהא מתקיימת אלא בגמי וכיוצא בו".

והרב זרע אמת בחידושו (סי' יב) האריך מאוד בביאור דעת הרמב"ם בדבר זה, וכתב שכל קשר שפעמים נמלך ומבטלו לעולם אעפ"י שבתחילת עשייתו לא היה ע"מ להניחו שם לעולם אסור, דיש לחוש שישאר כך לעולם, והביא לזה ראיות רבות. ולפי זה מה שכתב הרמב"ם דכל הראוי למאכל בהמה מותר לקשור, היינו דוקא דודאי עשוי להתיר שרי. ומה שכתב הרמב"ם דמותר לקשור קשר שאינו של קיימא לדבר מצוה, כלומר קשר של גמי דקושרו סתם דאינו מוכרח להתירו, אע"ג דבעלמא אסור מדרבנן, במקום מצוה התירו כיון דקליש איסוריה. ומזה הטעם התירו לקשור בגמי בפקיקת החלון אע"ג דאינו מקפיד אם ישאר קשור או לא, כיון דקליש איסוריה התירו לדבר מצוה. ומזה הטעם גם התיר רבי אבהו לרבי ירמיה לקשור בגמי אע"ג דהוי קשר דאינו מוכרח להתירו, כיון דלא מינטר עכת"ד. וכתב בספר שבת של מי (קנז): "ופוק חזי בספר הבהיר זרע אמת מרב כהנא נר"ו בחידושו דנשא ונתן באמונה ופשט כל העקמומיות ברוחב בינתו דברי פי חכם חן. ומדבר לדבר יצא בדין הקשירה וכו' וצלל במים אדירים והדלה מבורו באר מים חיים יגדיל תורתו ויאדיר". מבואר שאף עשיית כלי בדבר שאינו מתקיים כמאכל בהמה, אם אין דעתו ודאי לסותרו יש בו איסור דרבנן, אע"ג שהוא בנין לשעה, כמעשה שקשרו את המקידה בגמי לידע אם יש בגיגית פותח טפח.

נמצאנו למדין שיש ג' חילוקין בעושה כלי לשעה:

א. עושה כלי על דעת לסתור, אם דרכו בכך ככיסוי הכלים שאין צריך חיזוק ואומנות, מותר.

האוצר ♦ גיליון מ"ו

- ב. עושה כלי מדבר שאינו מתקיים כגון מאוכלי בהמה, אסור מדרבנן.
 ג. עושה כלי מדבר שמתקיים מחמת עצמו, אלא שהוא מתקלקל מחמת השימוש בו, ואח"כ משליכו כגון הקוטם קיסם, חייב.

כיפוף הפס במסכות

במסכות ההגנה הנ"ל, יש בחלק העליון פס קשיח (מתכת או פלסטיק), שמיועד לכיפוף קודם הלישה להתאימו לצורת האף שתהיה המסכה אטומה, או כדי שלא יעלו האדים למשקפיים. ולפי האמור חייב על כיפוף זה משום תולדה דמכה בפטיש, שהרי על ידי פעולה זו מעמיד הכלי על צביונו ועל מכונו הראוי לו, ואפילו שהכלי כבר ראוי לשימוש ואין נמנעים מלהשתמש בו גם בלתי פעולת גמר זו. שדבר זה היה צריך לעשות היצרן, אלא שהוא אינו עושה כן לפי שאין פרצופיהן של בנ"א דומין זה לזה, וגם ע"י זה היצרן חוסך מקום באריזה.

וחשיב דבר המתקיים אע"ג שפעמים מתבטל הכיפוף, כגון אם מכניס האדם את המסיכה לכיס, מ"מ הכיפוף מתקיים מחמת עצמו. ואין זה דומה לכלי של פרקים, שהוא מרכיבו ע"ד לפרק את הכלי אחר השימוש, שהרי במסכה אין רצונו שיתבטל הכיפוף.

ואין לומר שתיקון קל שעושה בידו ולא בכלי אין לו חשיבות מלאכה, שהרי הלוקט יכולות או קסמין שע"ג בגדים, אע"ג שהוא תיקון קל שעושה בידו, חייב על זה. ומה שאמרו במסכת ביצה (לג:): שלדעת חכמים קטימת קיסם אינו אלא משום שבות, ופירש רש"י (ד"ה אינו) אלא אם כן מחתכו וממחקו בסכין, התם היינו טעמא משום דהוי קטימה כלאחר יד, שדרך קטימת קיסם היא דוקא בסכין, אבל דבר שדרך תיקונו ביד, חייב אף אם מתקנו ביד.

ונראה שאם תיקן את המסכה קודם השבת, ואח"כ התיישר הכיפוף, אסור לתקנו מחדש בשבת משום דהוא תקון מנא, כדמוכח ממה שכתב בשו"ע (סימן תקט) "שפוד (שנרצף), אף על פי שהוא יכול לפשטו בידו, אין מתקנין אותו", ואע"ג שיכול לצלות בו בלי תיקון, אסור.

הנה, יתכן שדבר זה שכתבנו לא מתיישב על הלב אצל הרבה אנשים, מ"מ כיון דמיירי באיסור של תורה, אי אפשר לדחותו בסברות וחילוקים בלא להביא ראיות ברורות.*

(א). הערת העורך (הרב משה מרדכי אייכנשטיין): קבלתי תגובה מהרב אוריה עינבל שליט"א על מאמר זה, וז"ל: שמעתי שיש מי שכתב לדון אולי יש בזה מכה בפטיש, כיוון שזה ראוי לשימוש רק מכופף.

אבל גדר מכה בפטיש הוא השלמת הכלי, ובנדון דידן: וכי הכלי (מסכה) הוא יותר כלי כשהוא מתאים לפניו? ודאי שלא, שהרי כל אדם מתאים את זה אחרת, ואפילו אדם אחד פעמים שמניח את זה בראש האף ופעמים באמצע, לפי הצורך.

ויש כאן הנחה שגויה, שזה יותר כלי או שזה כלי גמור כשזה כך, וזה לא נכון כי הכיפוף זה צורת השימוש, ולא הצורת כלי.

הגע עצמך, הלא אין משאירים את זה כך כפוף מעט לאורך הזמן בין חבישה לחבישה? אלא שמים את זה במקומו איך שהוא, מקופל יותר או פחות, וכשמהדקים שוב אם צריך מתאימים שוב.

הרי שזה חלק מהלבישה ולא מהעשייה.

ואם מישוהו היה מוכר לנו מסיכות מכופפות, האם היינו קונים את זה? כל אחד מעדיף לקבל מסכה ישרה, ולהניח אותה על הפנים שתתאים את עצמה למצב, ולא שיהיה לה צורה.

והרי זה דומה לקשר עניבה, שלא יעלה על הדעת שלקשור עניבה זה מכה בפטיש. אע"פ שזה הרבה יותר מסובך והכרחי מכיפוף מסכה, וגם יש כאלו שמשום כך משאירים בכוונה תחילה את העניבה קשורה לאורך ימים ושנים.

ומשל למה הדבר דומה, נניח ששמיכה יהיה בה ג"כ קושי מסוים, כמו פס מתכת, כדי שלא תישמט בלילה מעל הישן. וכמובן היא מגיעה מהחנות מקופל או ישר, וילך לו האדם ונשכב במיטתו, וכורך אותה סביבו כדרך שמתכסים בשמיכה בימות הצינה. האם זה יהיה מכה בפטיש? כלומר האם לחנות בעצם היה יותר טוב שימכרו את זה סיבובי, רק שזה מסובך להם? פשיטא שלא, כי השם וצורת כלי של שמיכה זה ישר או מקופל. והסיבוב הוא השימוש ולא הכלי.

ומה שמצאנו הוא מכה בפטיש בבתולה או בבישול ראשון בקדרה, שנוצר שינוי כמעט בלתי הפיך כמו שאמרו חכמים "אלא למי שעשאה כלי", אבל קשר עניבה וסיבוב של שמיכה הם לא חלק מצורת הכלי אלא חלק מצורת השימוש. עד כאן דברי הרב הנ"ל.

ודברים נוכחים הם גם לפענ"ד, שלא יעלה על הדעת ולא שמענו מעולם לאסור קישורי שמלה וכדומה, גם אם מעמיד לימים רבים שמעתה ואילך כן יהיה דרך שימושם, ועל כרחך שיש לחלק בין דרך שימוש להעמדת כלי וכמו שכתב המש"ג. ויש להוסיף על חילוקו לעניין מה שמצינו מכה בפטיש בבוועל בתולה ובישול ראשון בקדירה, ששם אף שנעשה בדרך שימוש, אבל התוצאה היא עשית כלי והעמדתו על מתכונתו, משא"כ הכא שאינו אלא דרך שימוש גרידא ודפח"ח.